

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Eripedagoogika õppekava

Jana Kägu

SEEST-, ALALE-, ALAL-, ALALT-, ILMA- JA KAASAÜTLEVA

KÄÄNDEVORMI MOODUSTUSOSKUS

3-4-AASTASTEL LASTEL

bakalaureusetöö

Juhendaja: Signe Raudik

Läbiv pealkiri: laste kõne hindamine vanuses 3-4 aastat

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Signe Raudik (BA)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees: Kaja Plado (MA)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2016

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks on kontrollida testülesannete sobivust seest-, alale-, alalt-, alal-, ilma- ja kaasaütleva käändevormide moodustusoskuse uurimiseks 3-4-aastastel eakohase kõnearenguga lastel. Uuringus osales 60 kolme- kuni nelja-aastast eakohase kõnearenguga last üle Eesti. Testimisel kasutati ülesandeid lause mõistmise ja –loome ning tegu- ja nimisõnade, käände- ja pöördvormide kasutusoskuse uurimiseks. Antud bakalaureusetöö keskendub seest-, alale-, alalt-, alal-, ilma- ja kaasaütleva käände vormide moodustamise uurimisele. Tulemustest ilmnes, et testülesanded eristavad ainult osaliselt 3- ja 4-aastaseid lapsi, statistiliselt oluline erinevus kahe vanusegrupi vahel ilmnes ainult ilmaütleva käände puhul, mis osutus ka kõige raskemaks nii 3- kui ka 4-aastastele lastele. Alal- ja alaleütleva käände moodustusoskuse uurimiseks kasutatud sõnade õige vormi moodustamisega said mõlema vanusegrupi lapsed hakkama kõige paremini.

Märksõnad: morfoloogia, grammatika omandamine, seest-, alale-, alalt-, alal-, ilma- ja kaasaütlev kääne.

Abstract

Evaluation of children's speech, ages 3-4.

The aim of this work was to examine the suitability of test tasks, which are being compiled to examine usage of inessive, allative, ablative, adessive, abessive and comitative cases amongst 3-4-years old appropriate speech development children. The study included 60 3-4 years old appropriate speech development children from all over Estonia. For testing were used the tasks examining the skills of understanding and creating the sentence, skills of using verbs and verb inflections, nouns and case forms. The present study was focused on examining the inessive, allative, ablative, adessive, abessive and comitative case forms. The results revealed that test tasks only partly distinguish 3-4 years old children, statistically significant difference between two age groups was only in using of the abessive case. The abessive case form was the most difficult for 3-year-old and 4-year-old children. The ability of using correct forms of adessive and allative case forms was studied, both age groups coped here the best.

Key words: morphology, acquiring grammar, the inessive, allative, ablative, adessive, abessive and comitative case forms.

Sisukord

Kokkuvõte	2
Abstract	2
Sisukord	3
Sissejuhatus	4
<i>Eesti keele grammatiliste vormide moodustamine</i>	4
<i>Eesti keele käänded</i>	6
<i>Käändevormide kujunemine eakohase kõnearenguga lastel</i>	9
Metoodika	13
<i>Katseisikud</i>	13
<i>Mõõtevahendid</i>	13
<i>Tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördevormide kasutuse uurimine</i>	13
<i>Protseduur</i>	14
Tulemused	15
Arutelu	21
Tänuõnad	24
Autorsuse kinnitus	25
Kasutatud kirjandus	26

LISAD

Sissejuhatus

Lapse kõne arengutase on lapse üldise arengu näitajaks ning ennustab kogu lapse edaspidist arengut. Kõne arengu mahajäämus ennustab mitte üksnes edaspidiseid arenguprobleeme vaid ka tõenäolisi teiste valdkondade probleeme: tähelepanus, mõtlemis-, ja õppimisvõimes (Tulviste, 2008).

Täisväärtuslikuks suhtlemiseks ei piisa eesti keeles üksnes mahukast sõnavarast, vaid on vaja ka oskust sõnu grammatiliselt seostada, st moodustada ja kasutada sõnavorme vastavalt lauseloome vajadusele (Hallap & Padrik, 2008a).

Käändevormide kasutamise oskus annab väärtuslikku infot lapse kõne arengu kohta. Samas on andmeid eesti keele käändevormide kasutamise kohta koolieelses eas vähe. Grammatilised oskused on keelespetsiifilised, seega ei saa teiste keelte uurimuste järeldusi eesti keelele üle kanda (Hallap, Padrik, & Raudik, 2014).

Eestis on juba välja töötatud 5-6-aastastele lastele kõne test, mis eristab eakohase kõnearenguga lastest kõne mahajäämusega lapsi (Padrik, M., Hallap, M., Aid, M., Mäll, R., 2013). Plaanis on välja töötada kõne test ka 3-4-aastastele lastele. Käesoleva töö eesmärgiks oligi kontrollida testülesannete sobivust seest-, alale-, alalt-, alal-, ilma-, ja kaasaütleva käändevormide moodustusoskuse uurimiseks 3-4-aastastel eakohase kõnearenguga lastel.

Eesti keele grammatiliste vormide moodustamine

Vormiõpetus ehk morfoloogia uurib sõnavormide moodustamist ning grammatilisi tähendusi, mida need vormid väljendavad (Hint, 2004). Vormiõpetuse põhiüksuseks on morfeem – keeleüksuse väikseim tähenduslik osa. Morfeemid jagunevad tüvedeks, liideteks ja tunnusteks. Eesti keele grammatikas esinevad muutuvad sõnad alati mingis muutevormis: *auto*, *autost*, *autoga* jne. See kõik on vajalik, et sõnu-keelemärke grammatiliselt õigesti lauses siduda, sest ainult nii tekib arusaadav lause (Erelt, Erelt, & Ross, 2007). Keele traditsiooniliseks põhiüksuseks on sõna. Sõna kuulub korraga kahele keelesüsteemi tasandile: leksika ning grammatika tasandile. Vastavale sellele eristatakse leksikaalset ning grammatilist sõna. Sõna on mingi leksikaalse tähenduse kandja, mis võimaldab objektiivse maailma mõistelist peegeldamist keelesüsteemis, kuid eesti keelesüsteemis kannavad sõnakujud muidki tähendusi. Nt sõnakuju *autod* väljendab lisaks leksikaalsele tähendusele (mootorveok või -sõiduk) veel seda, et tegemist on rohkem kui ühe autoga. Tähendusi, mida keel väljendab mitteleksikaalsete vahenditega, nimetatakse grammatilisteks tähendusteks. Sõna eri kujusid, millel on ühine leksikaalne tähendus, kuid erinev grammatiline tähendus, nimetatakse

sõnavormideks (Erelt, M., Kasik, R., Metslang, H., Rajandi, H., Ross, K., Saari, H., Tael, K., Vare, S., 1995). Sõna tähendus jääb püsima kõigis muutevormides (Erelt et al., 2007)

Lihtsaim morfoloogiliste muutevormide saamise viis on sõnatüvele tunnuste ja lõppude lisamine. Iga lisatud tunnus ja lõpp muudab ka vormi grammatilist tähendust, nt: *isa-st*, *maja-ni*. Tüveks *isa*, käändelõpp *st* näitab seestülevat käänet. Niisugust muutevormide moodustumise viisi nim aglutinatsiooniks. Eesti keeles kasutatakse seda väga palju. Muutevormides esinevad tunnused ja lõpud on eristatavad ning see annab võimaluse näidata, kuidas muutub sõnavormi grammatiline tähendus, kui lisada sõnatüvele mingi tunnus või lõpp. (Hint, 2004) Sõnavorm liidetakse morfeemidest kokku nii, et eri morfeemid ei mõjuta üksteise välist kuju ning sõnavorm koosneb selgesti eristatavatest osadest (Erelt et al., 2007). Nii nagu tüvevariantidel on ühesugune leksikaalne tähendus, on ka tunnuste ja lõppude variantidel ühesugune grammatiline tähendus. Häälikud ei saa esineda suvalises järjekorras, samuti ei saa ka tunnused ja lõpud tüvele liituda suvalises järjekorras, vaid neil on kindel järjekord (Hint, 2004) Tunnuste morfotaktiline järjestus on järgmine: tüvi+arv+kääne, näide: *siili/de/st*. Kui arvukategooriaks on ainsus, siis liitub käändetunnus vahetult tüvele. Tavaliselt liitub käändetunnus tüvele aglutinatiivselt, nt *siili/l*. Sisseütleva käände tunnus võib teatud sõnatüüpide paralleelvormis olla tüvega ühte sulanud, nt *pessa* (Erelt et al., 2007)

Lisaks moodustatakse eesti keeles muutevorme ka tüvele grammatilisi tunnuseid ja lõppe otseselt lisamata, vaid tüveteisenduste abil. Käänded on siin äratuntavad vastavalt kindlates käändevormides esinevatele tüvevariantidele, nt *jalg-jala*; *jõgi-jõe*. (Hint, 2004). Sellist sõnavormide moodustamise viisi nimetatakse fleksiooniks. Eelpool toodud näites ei saa täpselt näidata, kus on tüvi, kus omastava käände tunnus (Erelt et al., 2007).

Aglutinatsioon (tunnuste ja lõppude lisamine) ning tüvefleksioon (tüve reeglipärane muutmine) on ühesõnaliste morfoloogiliste vormide saamise põhimoodused eesti keeles, neid kasutatakse omavahel ka kombineeritult (Hint, 2004). Kuigi eesti keel on keeleajalooliselt tüübilt aglutineeriv, on ta sellest eemaldunud kaugemalt kui nt soome keel (Erelt et al., 2007). Eesti keelt kui emakeelt rääkivale inimesele on eri tüvevariandid arusaadavad ja enesestmõistetavad, sest enamik selliseid reegeleid kujuneb meie peas juba lapseas, kuid eesti keelt võõrkeelena õppivale inimesele on seda tüüpi vead tavalised. Kõige paremini õpib tüveteisendusi tundma harjutades (Hint, 2004) Kehtib seaduspärasus, et keeleüksus järelpositsioonis omandatakse varem ja kergemini kui eespositsioonis. Nii on lõppude omandamine kergem kui õigete tüvevariantide kasutamine (laadivahelus eesti keeles), tagasõnad omandatakse kergemini kui eessõnad (Karlep, 1998).

Morfoloogiliste muutevormide saamise tähtis moodus on abisõnade kasutamine. Näiteks sõnauhendid: *laua peale=lauale; supi sees= supis; ilma sinuta= sinuta*. Kaassõnauhendi *supi sisse* käändevormiks on *supisse*. Samas - kasutamisevõimalused pole sugugi alati ühetaolised. Nt võib öelda *tule minuga= tule koos minuga*, kuid *tule bussiga* ei tähenda sama mis *tule koos bussiga* (Hint, 2004).

Kaassõnad annavad nimisõna fraasis edasi ligikaudselt samasuguseid tähendusi nagu käändetunnused, aga tihti võimaldavad väljendada täpsemaid tähendusvarjundeid kui käändetunnused. Nagu eespool toodud näites *laua peale=lauale*, saab antud juhul kasutada paralleelselt nii kaassõna kui ka käändetunnust. Kuid käändetunnuse tähendus on abstraktsem ja kasutusala selle tõttu laiem. Näiteid: *Ta andis poisile vastu kõrvu. Asi tundus poisile kahtlane*. Kaassõnad võivad seonduda üksikute käändekategooriatega, moodustades kohakäänetes muutuvaid sarju: *maja sisse, maja sees, maja seest; laua alla, laua all, laua alt*. Nagu näidetest näha - kohasuhteid väljendavad kaassõnad jagunevad nagu kohakäändedki sihtkohta, asukohta ja lähtekohta väljendavateks (mõningate eranditega, nt niisuguseid kolmikuid ei moodusta *üle, mööda, a piki, vahelitsi*) (Erelt, Erelt, & Ross, 2007).

Eesti keele käänded.

Kääne on käändsõna morfoloogiline kategooria, mis näitab nimisõna(fraasi) süntaktilisi ja semantilisi funktsioone lauses. Ühelt poolt näitab kääne lause moodustajate vahelisi alitussuhteid (mis mida laiendab), samuti eristab lauseliikmeid. Teiselt poolt näitab kääne, kas nimisõna(fraas) tähisab tegijat, tegevusvahendit, tegevuskohta jne.

Eesti käändesüsteemis on 14 käänet. Peakäänded on nimetav, omastav, osastav, sisseütlev kääne. Sise- ja väliskohakääneteks on seesütlev, seestütlev, alaleütlev, alalütlev, alaltütlev. Üldkääneteks on viis viimast käänet: saav, rajav, olev, ilmaütlev, kaasütlev.

Eesti keele käsiraamat (Erelt et al., 2007) liigitab käänded veel abstraktseteks e. grammatilisteks kääneteks ja konkreetseteks e. semantilisteks kääneteks. Abstraktsed käänded on nimetav, omastav ja osastav kääne. Nad näitavad peamiselt nimisõna(fraasi) süntaktilisi funktsioone – nad kannavad väga üldist laadi grammatilisi tähendusi (nt alus, sihitise tähendust), nt *Lehtedes krabistas siil. Nägin aias siili*. Nende tähenduste esinemine ei olene kuigivõrd sõna leksikaalsest tähendusest ja tavaliselt pole nad väljendatavad leksikaalsete vahenditega – määr- või kaassõnadega. Konkreetsete käänded on kitsamalt piiritletud tähendustega, esinemine oleneb sõna leksikaalsest tähendusest ja on paljudel juhtudel väljendatavad ka kaassõnadega, nt *Lehtedes krabistas keegi. Lehtede sees krabistas keegi*. Kaassõnad on muutumatud sõnad, mis mis annavad nimisõnale umbes samalaadseid

tähendusi nagu käändelõpud, kuid nad ei liitu nimisõna külge, nt *laua peale, laua alla, laua sisse*.

Nagu eespool juba selgitatud, saadakse enamik käändevorme mingile tüvevariandile käändelõpu lisamise teel. Neli esimest käänat – nimetav, omastav, osastav, sisseütlev on tihti erineva tüvevariandiga ning nende käänete hea tundmine on käänamisokuseks väga vajalik. Omastava käände järgi moodustatakse kõik ülejäänud ainsuse ja mitmuse käänded alates sisseütlevast, kui sisseütleva lõpp on *sse*. Nt: *lammas, lamba, lambasse* (Hint, 2004).

Kohakäänded

Konkreetsetest käänetest eralduvad omaette rühmana kohakäänded. Kohakäänete peaülesanne on väljendada ruumitunnuseid: suuna, paika ja lähet. Vastavalt sellele, mis laadi suhet väljendatakse, jagunevad käänded sisekohakäänateks ning väliskohakäänateks (Ehala, 2001). Sisekohakäänded on ajalooliselt vanemad ja väljendavad kinnise kohaga seotud suhteid, nt toas oli umbne. Väliskohakäänded väljendavad avatud pinnaga seotud kohasuhteid, nt põrandal vedeles prahti.

Kummalgi sarjal on 3 liiget, mis väljendavad:

- 1) sihtkohta, nt *Mari astus tупpa*
- 2) asukohta, nt *Maris istus toas*
- 3) lähtekohta, nt *Mari lahkus toast*.

Mõnda sõna võib kasutada mõlema sarja kohakäänates, sest sõna võib olla kaheti mõistetav, nt: *Laevas oli palju reisijaid. Laeval oli palju reisijaid* (Erelt et al., 2007).

Kui ruumi ja pinna eristus pole oluline, eriti kui tegu on abstraktse kohaga, eelistatakse sisekohakäändeid, nt *Lapsed mängisid õues. Mart astus ülikooli*.

Kui sõna osutab otseselt või kaudselt sündmusele, siis kasutatakse harilikult väliskohakäändeid, nt *Ta on tööl. Ta läks kalale*. Kuid on ka eraldeid, nt *Ta käis pulmas*. (Erelt M., 2006)

Tänapäeval kasutatakse kohakäändeid tihti hoopis adressaati või valdajat tähistades, nt *Mari rääkis Jürile. Mari kuulis seda Jürilt*. Nendel juhtudel pole kohakäänatel enam algse kohatähenduse tähistamisega seost (Erelt et al., 2007).

Järgnevalt lähemalt käänetest, mis on antud uurimustöö aluseks.

Seestütlev kääne

Seestütleva käändega (lähtekääne) väljendatakse olenevalt sõna leksikaalsest tähendusest

- 1) lähtekohta, nt *Tulin linnast*;
- 2) algusaega, nt *Ootasin teda hommikust õhtuni*;
- 3) lähteseisundit, nt *Poiss toibus minestusest*

Lisaks saab seestütleva käändega väljendada: võrdlusalust, nt *Oli mehest pikem*; materjali, nt *puust tehtud*; kellest või millest midagi saab, nt *sinust saab*; põhjust, nt *Sõrmed olid külmast kanged*; passiivse infiniittarindi (infiniittarind on lauselühend, mille peasõna on tegusõna käändeline vorm) tegevussubjekti, nt *Mees oli murest murtud*; lisandit, nt *üliõpilasest poeg*.

Seestütleva käände tunnust on *st* (Erelt et al, 2007)

Alaleütlev kääne

Alaleütlev kääne on väliskohakäänetest sihikääne, mille abil väljendatakse sõltuvalt sõna leksikaalsest tähendusest:

- 1) sihtkohta, nt *Mari sõitis maale*;
- 2) tähtaega, nt *Koosolek viidi üle neljapäevale*;
- 3) tulemusseisundit, nt *Tüdruku nägi läks naerule*.

Tänapäeva keeles väljendab alaleütlev kääne teisisi olulisi funktsioone, näiteks adressaati: *Mari rääkis Jürile*; kogejat: *Mulle meeldib*.

Alaleütleva käände tunnuseid on kaks varianti: *le* ja *lle*. Morfeemivariant *lle* esineb ainult kolme asesõna vormistikus, kus tunnus liitub lühikesest silbist koosnevale tüvekujule: nt *mulle*, *sulle*, *talle*. Kõikidel muudel juhtudel kasutatakse morfeemivarianti *le* (Erelt et al, 2007)

Alalütlev kääne

Alalütlev kääne on väliskohakäänete seas asukohakääne, mille abil väljendatakse olenevalt sõna leksikaalsest tähendusest:

- 1) asukohta, nt *Mari elab välismaal*;
- 2) toimumisaega, nt *Nad sõidavad neljapäeval maale*;
- 3) seisundit, nt *Naerul näoga vaatas Jüri meie poole*.

Tänapäeval on ka alalütleva käändel veel lisaks teisisi olulisi funktsioone: väljendada omajat, nt *Maril on kaks last*; väljendamaks vahendit, nt *Mari mängib klaveril keerulisi lugusid*; väljendamaks viisi, nt *Mari kuulas kikkis kõrvul*.

Alalütleva käände tunnuseks on *l* (Erelt et al., 2007)

Alaltütlev kääne

Alaltütlev kääne on väliskohakäänete seas lähtekääne, mille abil väljendatakse:

- 1) lähtekohta, nt *Mari saabus eile välismaalt*;
- 2) teate või asja allikat, nt *Mari kuulis seda Jürilt*.

Samuti kasutatakse alaltütlevat käänet nimi- või omadussõna laiendina vormistamisel, mis tähenduselt on sama kaassõnaühendiga – sõna omastava käände vorm + poolest: *elukutse poolest = elukutselt*.

Alaltütleva käände tunnuseks on *It* (Erelt et al., 2007)

Järgnevalt ülejäänud konkreetseted käänded.

Ilmaütlev kääne

Ilmaütlev kääne on kaasaütleva käände vastandkääne, mille abil näidatakse:

- 1) kaaslase või kaasaskantava eseme puudumist, nt *Käisin reisil ilma naiseta. Mari ei tihanud (ilma) kingituseta külla minna;*
- 2) vahendi puudumist, nt *Ta sööb praadigi (ilma) kahvlita;*
- 3) viisi või seisundi puudumist, nt *Ta vaatas mulle (ilma) vihata otsa. Jüri sõi (ilma) isuta;*
- 4) ilmaolu kui omadust, nt *(ilma) prillideta mees, kooreta kohv.*

Viimases tähenduses tuleks püsiva ilmaoleku korral eelistada tu-liidet, vrd sabata ahv (ahv, kes on jäänud sabast ilma), sabatu ahv (ahviliik, millele on tunnuslik saba puudumine).

Nagu toodud näidetest näha, võib ilmaütleva käände vorm esineda samades tähendustes ka koos eessõnaga *ilma*. Ilmaütleva käände tunnus on *ta* (Erelt et al., 2007)

Kaasaütlev kääne

Kaasaütleva käände abil väljendatakse eelkõige:

- 1) koos- või kaasasolu, kusjuures sageli võib selles funktsioonis kaasaütleva käände vormile eelneeda eessõna *koos*, nt *Mari läks (koos) Jüriga kinno;*
- 2) vahendit (lähedaselt kaassõnaühendile 'nimisõna omastava käände vorm + *abil*'), nt *Mees kaevab labidaga maad.*

Lisaks sellele kasutatakse kaasaütlevat märkimaks viisi või seisundit, nt *Tüdruk vaatas neid mõtliku näoga;* aega, nt *Selle töö saan ma kahe päevaga valmis;* kindlate verbide reksioonilist laiendit, väljendades asja, millele tegevus on suunatud, nt *Maril oli raske uue olukorraga harjuda.*

Kaasaütleva käände tunnus on *ga* (Erelt et al, 2007)

Käändevormide kujunemine eakohase kõnearenguga lastel

Lapse kõne areng jaotatakse keelevahendite omandamise järgi kolme perioodi:

1. Kõne-eelne periood (0,2-0,11)
2. Grammatikaeelne periood (0,11 kuni 2.ea lõpuni)
3. Grammatika omandamise periood (alates 2.e.a. lõpust kuni 9-10 a vanuseni) (Karlep, 1998).

Grammatikas eelkõige vormiõpetuse e morfoloogia omandamise perioodi algust näitab see, kui laps hakkab kasutama kahesõnaluseid (Kivi & Sarapuu, 2005). Tavaliselt algab see teise eluaasta lõpul. Eesti laps seisab keele vormimoodustust omandama hakates silmitsi rikka, keeruka ja eranditrohke süsteemiga. Et vormimoodustusel on eesti keelesüsteemis äärmiselt oluline roll, hakkab laps sellele ka väga varakult tähelepanu pöörama. Esimesed muutetunnused ja vältekontrastid esinevad juba pooleteiseaastase lapse kõnes (Argus, 2008b)

Lapse esimesi lauseid iseloomustab nn telegrammistiiel: neis puuduvad sellised grammatilised morfeemid, nagu nt muutelõpud, post-ja prepositsioonid, olema-verb jne. Laps ei ole veel omandanud kõiki grammatilisi tunnuseid, osaliselt ka seepärast, et ta pole suuteline neid süntaktiliselt keerukates lausetes kasutama. (Nüberg, Karu, Malva, Rajamäe, & Vaher, 2007). Esialgu kujutab kahesõnaluse endast süntagmaatilist grammatikat. Kõrvuti kasutatakse kahte sõna, mida ei muudeta. Sõnu lisatakse järk-järgult juurde, kuid ka need on väljaspool morfoloogiat. Süntagmaatilise grammatikat iseloomustab järgnev: lauses paigutatakse esikohale emotsionaalselt tähtsaim sõna, sõna esineb kuni kolmes vormis, kuid kui kasutusel on 2-3 vormi, siis rakendatakse neid juhuslikult. Eesti lastel on kasutusel tavaliselt nimi- ja omastava käände vorm. Süntaksi kaudu omandatakse sõnad, nende vormid ja hääldamine. Toimub käändevormide kogumine – meelde jätmine. Kogutakse materjali, mille põhjal tehakse üldistused (Karlep, 1998). Lauselise kõne areng tingib vajaduse uute sõnade ja vormide järele (Erelt M. , 2006).

Kui lauses on juba rohkem kui kaks nimisõna, tuleb nende sõnade semantiline roll vormistada mingi käändega ning nii tõusebki järsult uute, omandatud käändevormide hulk lapse kõnes. Käändsõnade vormimoodustuse aktiivset omandamist demonstreeribki algvormide osakaal kõikide käändevormide hulgas, mis hakkab lapse vanuses 1;8 langema ja jõuab paari kuu jooksul (vanuses 1;9–2;0) lapsele suunatud kõnega samale tasemele (umbes 50% kõikidest käändsõnavormidest). Lapse igapäevase keelekeskkonna ja sedakaudu pragmaatiliste tegurite mõju ilmneb muutemorfoloogia omandamisele mitmes aspektis. Morfeemide omandamisjärjekorda mõjutab muude tegurite kõrval kindlate vormide pragmaatiline tähtsus, mõni vorm on suhtluseesmärkide täitmiseks olulisem kui teine ning see oluline vorm omandatakse varem. Sageli on pragmaatilised tegurid läbi põimunud sisendkeele sagedustel baseeruvate eelistustega ning esilduvusega (Argus, 2008a)

Teisisõnu - ligikaudu 2 a vanuses jõuavad lapsed paradigmaatilise grammatika etapile - võetakse kasutusele sõnavormid, mis on antud etapi põhiliseks tunnuseks. Lõpud lisatakse analoogia alusel (Karlep, 1998). Kui laps õpib tajuma analoogiat, pole emakeele omandamine raske. Selle leidmist saab toetada täiskasvanu. Enne kui laps mingit vormi või lausemalli

kasutama hakkab, õpib ta seda mõistma. Esialgu tõetub mõistmine situatsioonile. Ebaharilikus või võõras olukorras käitub ta vastavalt olukorra loogikale, mitte kõnelisele korraldusele, nt *Pane pliats laua peale!* (täidab korralduse). *Pane pliats kinga peale!* (ei täida korraldust) (Hallap & Padrik, 2008a)

Kahesõnaliste ütluste järel hakkab kujunema laste kõnes keele õige grammatilise süsteemi, s.o. lausemoodustuse ja sõnavormide kasutamine. Kolmesõnalistes ütlustes/lausungites kasutatakse tavaliselt juba eeldatud grammatilisi tunnuseid ja lõppe. Laps hakkab kõigepealt grammatiliselt tähistama neid tunnuseid ja seoseid ümbritsevate nähtuste vahel, mida ta kergemini märkab (eelkõige kuuluvus, koht, objektsuhe) (Padrik & Hallap, 2008b) Kolmeaastaselt on Eesti laste vormimoodustussüsteemis olemas kõik need kategooriad ja vormid, mis esinevad lapsele suunatud kõnes, ebakindlust esineb vaid objekti käändevalikus ja tüvevahelduslike vormide moodustamises (Argus, 2008b). Kõik see omandatakse süntaksi kaudu: kasutatakse baaslauseid ja laiendatud lihtlauseid, ilmuvad esimesed liitlauseid. Aktiivselt areneb sõnavara – selles vanuses on täheldatud kõige aktiivsemat uute sõnade omandamist. Kolme aasta vanuses peaks olema kõne baas omandatud. Järgneval paaril aastal omandatakse uued liitlauseid tüübid ning aktiivselt areneb sõnaloomine, täpsustub hääldamine ja astmevahelduslike sõnatüvede kasutamine (Karlep, 1998).

Kuigi päris tähtsusetuks ei saa vormimoodustuse omandamisel pidada ka isiksuseomadusi ja üldist suhtlusstiili, võib siiski väita, et eesti keele vormimoodustuse areng põhineb kõige enam sisendkeele sagedustel: lapsele suunatud kõnes kõige sagedasemad vormid, muuttüübid ja kategooriad omandatakse varem kui teised (Argus, 2008b).

Reeglite omandamisega esineb üleregulatsiooni nähtust – ebareeglipäraselt sõnade kasutamine reeglipäraselt: nt *joos, lugeb* (Kivi & Sarapuu, 2005). Selliseid vigu tehes ilmutab laps grammatikareeglite tundmist. Nooremena laps selliseid vigu ei tenud ning mõne aja pärast need vead kaovad (Tulviste, 2008). Laps nagu otsiks grammatiliste vormide piire ja katsetaks nende kasutamist, mis võib kesta mitu aastat (Karlep, 1998). Nagu eelpool eesti keele käänete moodustamise peatükiski välja toodud, on eesti keeles ühel käändevormil mitu tähendust. Laps omandab käändevormi algul ühes tähenduses (nt alalütlev kääne koha märkimiseks: *laual*). Oskus kasutada ja mõista sama käände teisi tähendusi kujuneb järkjärgult ja vajab suunamist (alalütlev kääne kuuluvuse ja aja väljendamiseks, nt *emal, päeval*) (Erelt M., 2006).

Erinevate käändevormidega väljendatud kohasuhted võivad samuti olla laste jaoks ühte viisi olulised, kuid samas ei pruugi need olla sama olulised ja esilduvad täiskasvanu

jaoks. Näiteks on suunda näitavad kohakäändevormid nagu sisse- ja alaleütlev lapse jaoks olulisemad ja esilduvamad kui lähtekohta näitavad vormid: enamasti on lapse jaoks olulisem see, et objekt/isik läheb kuhugi kui see, et ta tuleb kuskilt (välja). Vastavalt sellele omandatakse nii kohakäändelõpud kui ka kohamäärsõnad: varem sisseütlev ja alaleütlev, hiljem seest- ja alaltütlev. Tavaliselt alustavad eesti keelt omandavad lapsed kohasõnadest *siia*, *siin* ja *siit* ning mõnevõrra hiljem hakatakse kasutama sõnu *sinna*, *seal* ja *sealt*. Kohasõnad ja kohakäändelõpud ilmuvad laste keelekasutusse üldiselt ühes vanuses (Argus, 2008b).

Käesoleva töö eesmärgiks on kontrollida testülesannete sobivust seest-, alale-, alalt-, alal-, ilma- ja kaasaütleva käändevormide moodustusoskuse uurimiseks 3-4-aastastel eakohase kõnearenguga lastel. Esitatud on järgmised uurimisküsimused:

1. Kas ja millised ülesanded eristavad kahte vanusegruppi (3-aastased ja 4-aastased)?
2. Milliseid käändevorme moodustasid 3- ja 4-aastased lapsed edukalt ja vähem edukamalt?
3. Millised veatüübid esinevad 3-aastastel ja 4-aastastel lastel uuritavate käänete osas?

Metoodika

Katseisikud

Antud uuringu valim koosnes 60 eakohase kõnearenguga lapsest vanuses 2.8-4.5 aastat. Moodustati 2 vanuserühma. 3-aastaste rühma kuulus 31 last vanuses 2.8-3.5 (keskmine vanuseks 3.2). Teise, 4-aastaste rühma moodustas 29 last vanuses 3.6-4.5 (keskmise vanus 4.1). Uuritavad lapsed olid pärit ükskeelsetest peredest, nende emakeeleks oli eesti keel. Antud töö autor viis testi läbi kokku 10 lapsega.

Lapsed käisid Harjumaa, Pärnumaa, Läänemaa, Tartumaa ja Valgamaa koolieelsetes lasteasutustes. Uuritavate laste vanemad andsid uuringu läbiviimiseks kirjaliku nõusoleku.

Mõõtevahendid

Mõõtevahendiks oli 3-4-aastaste laste kõne hindamise testi I pilootvariant. Test koosnes kahest osast: 1) lauseloome- ja mõistmise uurimine; 2) tegu- ja nimisõna ning käände- ja pöördevormide kasutuse uurimine. Testimiseks kasutatavad vahendid olid mänguasjad ja värvilised pildid.

Tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördevormide kasutuse uurimine

Vahenditeks olid värvilised A5 formaadis tegevuspildid, väikesed toiduainete pildid; (näpu)nukud/mänguloomad (Jänesed Juta, Juss, karu, konn); esemed: lennuk, 3 punast klotsi, pliiats, karp; keskmise suurusega pall. Piltidel oli kujutatud Jutat ja Jussi erinevates tegevustes. Piltide kohta küsimusi esitades uuriti lapse tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördevormide kasutusoskust. Antud töö jaoks ning antud testi alusel kogutud uurimismaterjal sisaldas: 5 sõna kaasütlevas käändes, 3 sõna ilmaütlevas käändes, 3 sõna seestütlevas käändes, 3 sõna alale-, alal-, alaltütlevas käändes. Kõik käändevormid olid ainsuses. 5 sõna olid astmevahelduslikud – esines vältevaheldus (*rõngas – rõnga, konn – konna* (omastav kääne), *part – pardi, kamm – kammi* (omastav kääne), *hambahari – hambaharja* (osastav kääne)). Laadivahelduslikke sõnu polnud. Laadivahelduslikud sõnad valmistavad raskusi veel isegi eelkooliealistele lastele (Karlep, 1998). Uurimus peab aga objektiivselt kajastama 3-4-aastaste eakohase arenguga laste käändevormide moodustusoskust.

Protseduur

Uurimustöö viisid läbi Tartu Ülikooli eripedagoogika osakonna tudengid, kes läbisid eelnevalt vastava koolituse. Uuring viidi läbi iga lapsega eraldi ning selleks lasteasutuse spetsiaalselt eraldatud ruumis, et vältida segamist. Ühe lapsega kulus testi läbiviimiseks ligikaudu 1 tund. Mõne lapse puhul pidi testimise läbi viia mitmes osas, põhjuseks lapse väsimine ning selle tõttu tähelepanu hajumine. Protokollid olid eelnevalt ette valmistatud. 6. ülesanne – lause moodustamine piltide alusel – lindistati diktofonile ning hiljem kirjutati lapse vastused testi protokollile. Ülesannete järjekord oli rangelt ühesugune kõigi testitavate laste puhul. Enne igat ülesannet tutvustas uurija lapsele katsevahendeid ning andis 1-2 näidist. Näidet ei toodud nende ülesannete puhul, kus oli vaja täita uurija korraldused asjadega tegutsedes. Last võis testimise käigus aidata, korrates korraldust, tuues mitu näidet või esitades suunavaid küsimusi. Testimisprotsess ise oli võimalikult mänguline, et lapsel tekiks tahtmine uurijaga suhelda ning kaasa töötada. Antud töö autor viis testimise läbi 10 lapsega. Ülejäänud laste testide protokollid sai teistelt tudengitelt, kes olid läbi viinud samasugused testid. Kuna antud töö autori uurimisülesandeks on kontrollida testülesannete sobivust seest-, alal-, alale-, alal-, alalt-, ilma- ja kaasaütleva käändevormide moodustamisel 3-4-aastastel eakohase kõnearenguga lastel, siis edasi kirjeldatakse täpsemalt selle uurimiseks ettenähtud ülesandeid.

Tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördevormide kasutuse uurimiseks kasutati värvilisi tegevus- ja väikeseid toiduainete pilte; (näpu)nukke/mänguloomi (jänkud Juta ja Juss, karu, konn); esemetest lennukit, 3 punast klotsi, pliiatsit, karpi, keskmise suurusega palli. Lapsele näidati pilti ning küsiti küsimusi (*Millega Juta hambaid peseb?*) või anti korraldusi (*Vaata, mis siin on!*). Samuti said laps ning uurija koos tegutseda (*Mida me koos teeme? (Kammime); Mängime meie vahepeal palli.*)

Kõikides protokollides sisalduvad laste vastused kodeeriti vastavalt kodeerimisjuhendile (lisa 2). Andmete töötlemiseks kasutati programmi Microsoft Excel 2013.

Tulemused

Tulemusi analüüsid otsiti vastust küsimusele, kas testülesanded eristavad 3- ja 4-aastaseid lapsi. Koondtulemuste põhjal ei esinenud nende kahe lastegrupi vahel olulist statistilist erinevust ($p = 0,35$). Vaadates tulemusi käänete kaupa, ilmnes statistiliselt oluline erinevus 3- ja 4-aastaste laste tulemuste võrdlemisel ainult ilmaütleva käände puhul ($p = 0,048$). Teiste käänete puhul statistiliselt oluline erinevus puudus (vt tabel 1).

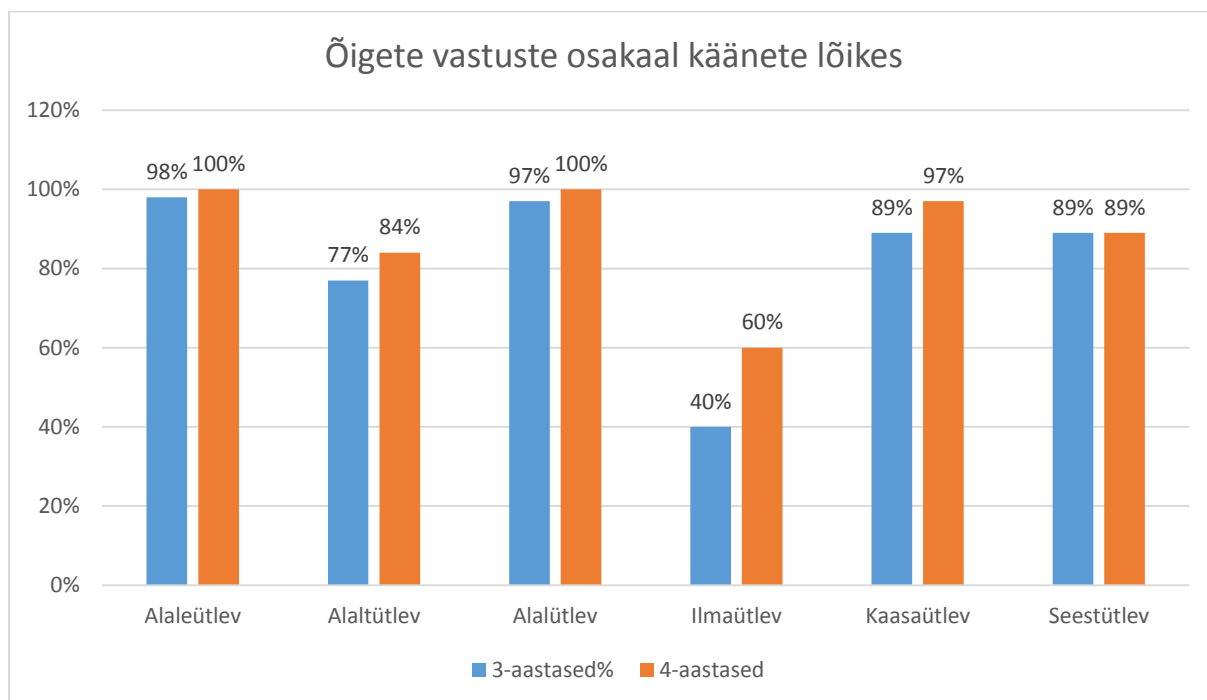
Vaadeldes käändevormide moodustamise edukust, siis näitasid tulemused, et kõige raskemaks nii 3- kui ka 4-aastaste laste puhul osutus ilmaütlev kääne (3-aastased: õigete vastuste osakaal 40%; 4-aastased: 60%). Kõige lihtsamaks osutus nii 3- kui ka 4-aastastele lastele alalütlev (3-aastased: õigete vastuste osakaal 97%; 4-aastased: 100% õigeid vastuseid) ja alaleütlev kääne (3-aastased: õigete vastuste osakaal 98% ; 4-aastased: 100% õigeid vastuseid). Kõige väiksem statistiline erinevus ilmnes seestütleva käände kasutusoskuses ($p = 0,96$), õigete vastuse osakaal oli nii 3- kui ka 4-aastaste puhul oli 89%.

Tabel 1. Kaasa,- ilma,- alale,- alalt,- alal- ja seestütleva käände moodustusoskuse tulemused

Käändevorm	Võimalike õigete vastuste arv	M	SD	Oluline erinevus rühmade vahel ($p < 0,05$)
Kaasaütlev	5	4,64	0,80	0,08
3-aastased		4,45	0,99	
4-aastased		4,83	0,60	
Ilmaütlev	3	1,49	1,15	0,048
3-aastased		1,19	1,19	
4-aastased		1,79	1,11	
Alaleütlev	3	2,97	0,18	0,33
3-aastased		2,94	0,36	
4-aastased		3	0	
Alaltütlev	3	2,42	1,1	0,48
3-aastased		2,32	1,14	
4-aastased		2,52	0,99	
Alalütlev	3	2,95	0,2	0,18
3-aastased		2,9	0,40	
4-aastased		3	0	
Seestütlev	3	2,39	0,42	0,96
3-aastased		2,67	0,83	
4-aastased		2,69	0,85	
Kokku				
3-aastased		2,75	0,82	
4-aastased	20	2,97	0,59	0,35

Märkus. M – õigete vastuste keskmine, SD – standardhälve, p – olulisuse nivoo

Kohese ülevaate 3-4-aastaste laste käänete moodustusoskuse õigete vastuste osakaalust antud töös uuritud käänete kaupa saab jooniselt 1.

Joonis 1. Kaasa-, ilma-, alale-, alalt-, alal- ja seestütleva käände moodustusoskuse õigete vastuste %.

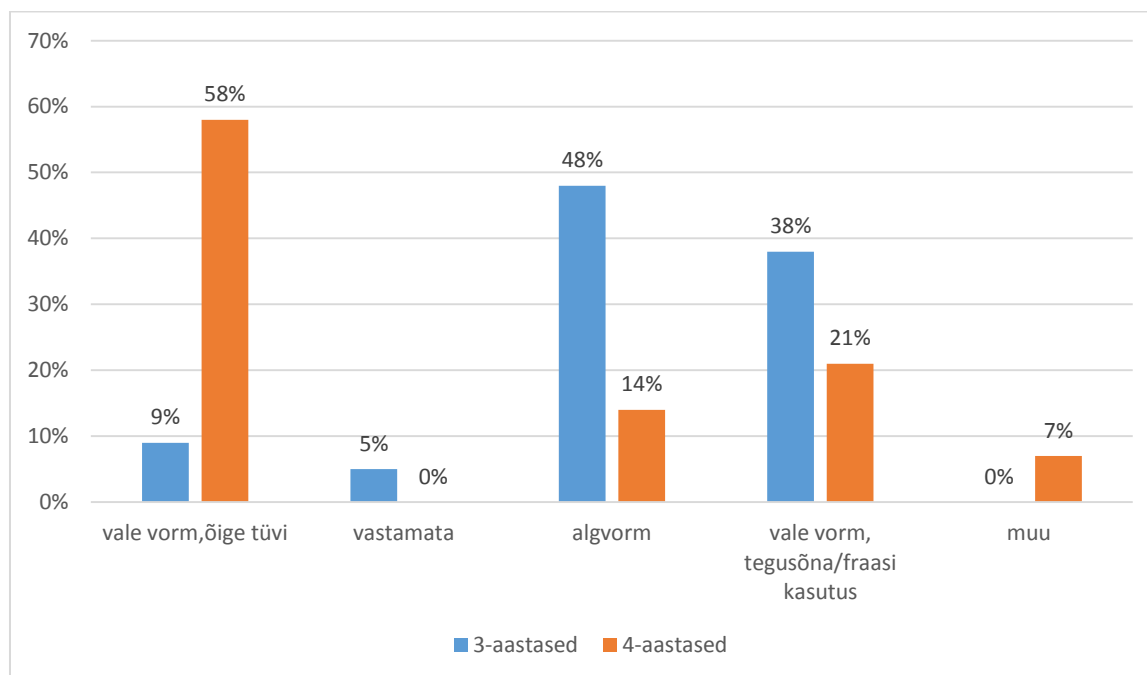
Järgnevalt analüüsitakse täpsemalt mõlema vanusegrupi laste poolt tehtud veatüüpe käänete kaupa. Eraldi on välja on toodud need veatüübid, kus vigade arv ületas kolme eksimuse piiri. Vähema vigade arvu puhul (1-3 viga kõigi vigade hulgast) on veatüübid kodeeritud *muu* veatüübi alla (nt *seda pro redelita* – osutamine/asesõna kasutamine nimisõna asemel).

Alaleütleva käände moodustamisel 4-aastaste seas eksimusi ei ilmnunud. 3-aastased eksisid vaid kahel korral, mis on 2% vastuste koguhulgast, s.o 93-st. Veatüübiks oli vale vorm mitte-eeldatud sõnast, kusjuures seda tegi sama laps (lennuki *pro* karule, seene *pro* jänkule). Uuritud käänete hulgast on siin kõige kõrgem õigete vastuste osakaal mõlemas vanusegrupis.

Alalütlev kääne ei valmistanud samuti mõlemas vanusegrupis raskusi. 4-aastased vastasid kõik õigesti. 3-aastaste kõik vead tulenesid algvormi kasutamisest alalütleva käände asemel (*konn pro konnal, karu pro karul*), mida esines kolmel korral 90-st (õigete vastuste osakaal 97%).

Alaltütleva käände moodustusoskuse tase oli madalam kui eelpoolnimetatud käänete puhul ning seda mõlemas uuritud vanusegrupis. 3-aastaste laste antud käände moodustamisel vastuste koguhulgast olid valed 23% vastustest, 4-aastaste laste puhul oli valesid vastuseid

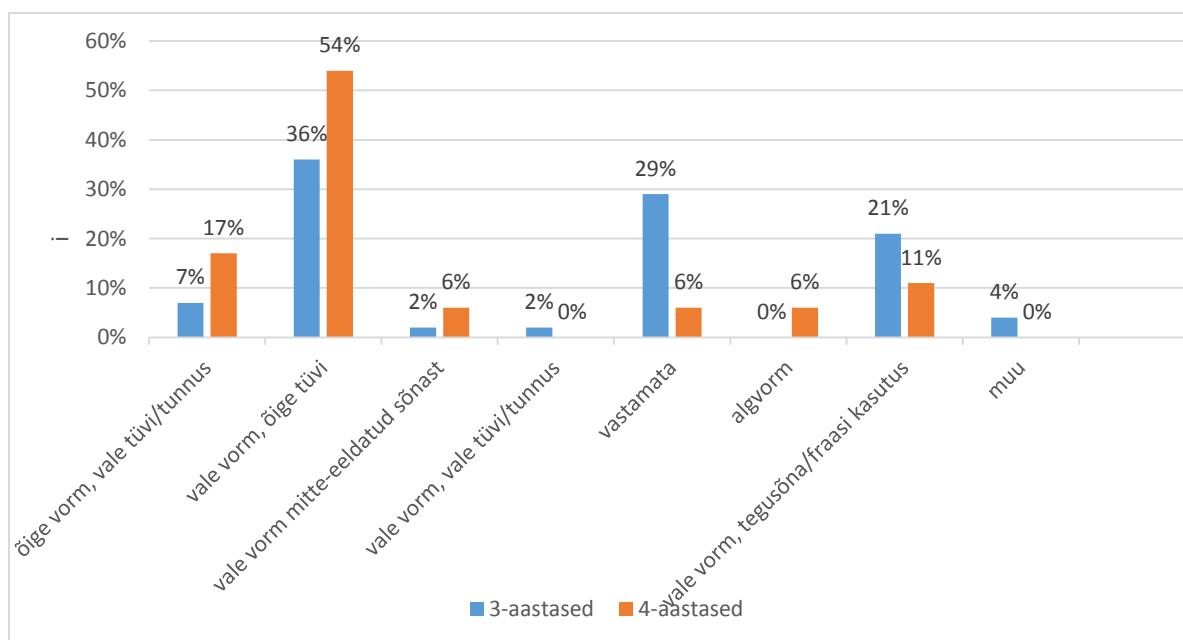
16%. Joonisel 2 on ära toodud alaltütleva käände moodustamisel tehtud veatüüpide osakaal vigade koguhulgast vanusegrupiti.

Joonis 2. Alaltütleva käände veatüüpide osakaal vigade koguhulgast

Antud joonisel on näha, et 4-aastastel lastel enim esinenud veatüüp oli *vale vorm, õige tüvi*. Vigu tehti 8 korral 87-st (see teeb 58% antud käände moodustamisel tehtud vigade koguhulgast), kasutades vale vormina kolmel korral (kõik vead tegi sama laps) alaleütlevat käänat (*konnale pro konnalt*) ja viiel korral (üks laps eksis kolmel korral) alalütlevat käänat (*konnal pro konnalt*). 3-aastastel esines antud veatüüpi 2 juhul 93-st, s.o. 9% käände moodustamisel tehtud vigade koguhulgast (*konnast pro konnalt, jänesele pro jäneselt*) ning seda veatüüpi tegi samuti üks ja sama laps, kusjuures sõna *mõmmilt* moodustas ta õigesti. Nii 3- kui ka 4-aastased lapsed kasutasid lisaks õiget vormi kaassõna abil, mis loeti õigeaks (*karu käest pro karult, jänku käest pro jänkult*). Mõlema vanusegrupi lapsed kasutasid lisaks ka tegusõnafraasi nimisõnavormi asemel, mis loeti valeks (*Juta andis pro Jutalt, andis talle pro Jutalt, tema sai lennuki pro karult*). Ühel juhul kasutas 4-aastane laps väljendit, mis ei seostu oodatavaga – *tal ja tal pro jänkult*. Kahel korral 87-st kasutasid 4-aastased algvormi. 3-aastased lapsed kasutasid algvormi rohkem – 10 korral 93-st, s.o. 48% antud käände moodustamisel tehtud vigade koguhulgast ning see oli ka kõige tihedamini esinev veatüüp antud vanusegrupis alaltütleva käände moodustamisel.

Ilmaütlev kääne valmistas raskusi mõlemas vanusegrupis (vt joonis 3).

Joonis 3. Ilmaütleva käände veatüüpide osakaal vigade koguhulgast

Kõige levinum veatüüp nii 3- kui ka 4-aastaste seas oli ilmaütleva käände moodustamine õige tüve, kuid vale vormiga (*kammiga pro kammita, redelit pro redelita, rõngast pro rõngata*). Kõige rohkem kasutati vale käändevormina kaasaütlevat käänat ning seda mõlema vanusegrupi puhul suhteliselt võrdselt – 21,5% 3-aastaste puhul (20 korral 93-st) ning 20% 4-aastaste laste puhul (17 korral 87-st). Vale vormina kasutati mõlemas vanusegrupis veel osastavat käänat (*redelit pro redelita*) ja seestütlevat käänat (*redelist pro redelita*).

Õige vormi, kuid vale tüve puhul tehti mõlemas vanusegrupis sama viga ühe sõnaga: *rõngasta pro rõngata*; seda 3-aastaste puhul 4 korral 93-st ning 4-aastaste puhul 6 korral 87-st.

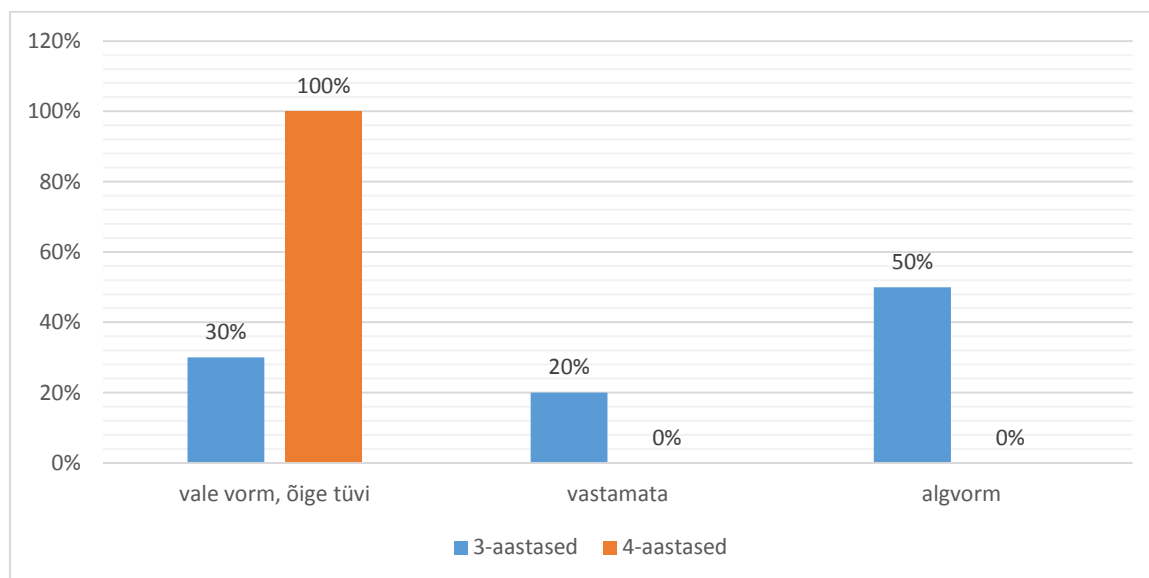
Vastuse andsid 4-aastased lapsed kõikidel kordadel, kuid 3-aastaste seas oli vastamata jätmise osakaal vigade koguhulgast üsna kõrge – 29% (16 korral võimalikust 93-st).

Mõlemas vanusegrupis kasutati ka tegusõna/fraasi ilmaütleva käände asemel (*kui tal ei ole redelit; ta ei saa kammida; võtab redeli ja läheb*). Lastepoolt antud vastuseid lähemalt analüüsid selgus, et seda veatüüpi kasutasid 3-aastased lapsed võrreldes 4-aastastega palju rohkem - 21% ilmaütleva käände koguvastustest, samas kui 4-aastaste puhul oli see 11%.

Kaasaütlev käänat tõi kaasa kõrgete vastuste osakaalu mõlemas vanuserühmas – 3-aastaste puhul oli õigeid vastuseid 89%, 4-aastaste puhul 97%. 4-aastaste laste seas jäeti 145-st korrast kahel korral vastamata (s.o. 1,4% kaasaütleva käände kogutulemustest), kahel korral moodustati õiges vormis kuid vale tüvega sõna (*hambahariga pro hambaharjaga*) ning ühel juhul vale vorm õige tüvega (*hambaharja pro hambaharjaga*).

3-aastaste laste seas esinesid järgmised vead: vale vorm mitte-eeldatud sõnast (2 korral 155-st s.o. 1,3% antud käände kogutulemustest) nt *juukseid* pro *kammiga*, ühel korral *hambaid* pro *hambaharjaga*. Ühel juhul moodustati õige vorm vale tüve ja tunnusega mitte-eeldatud sõnast (*hambadega* pro *hambaharjaga*). Tegusõna/fraasi kasutasid ainult 3-aastased, seda 2 juhul 155-st: *käsi kuivatab* pro *käterätikuga*, *kammin* pro *kammiga*.

Seestütleva käände puhul vanusegrupiti suurt erinevustei ilmnenud: nii 3-aastaste kui ka 4-aastaste laste puhul oli õigeid vastuseid 89%. Erinevate veatüüpide osakaal võetuna vigade koguhulgast jagunes vanusegrupiti järgmiselt:

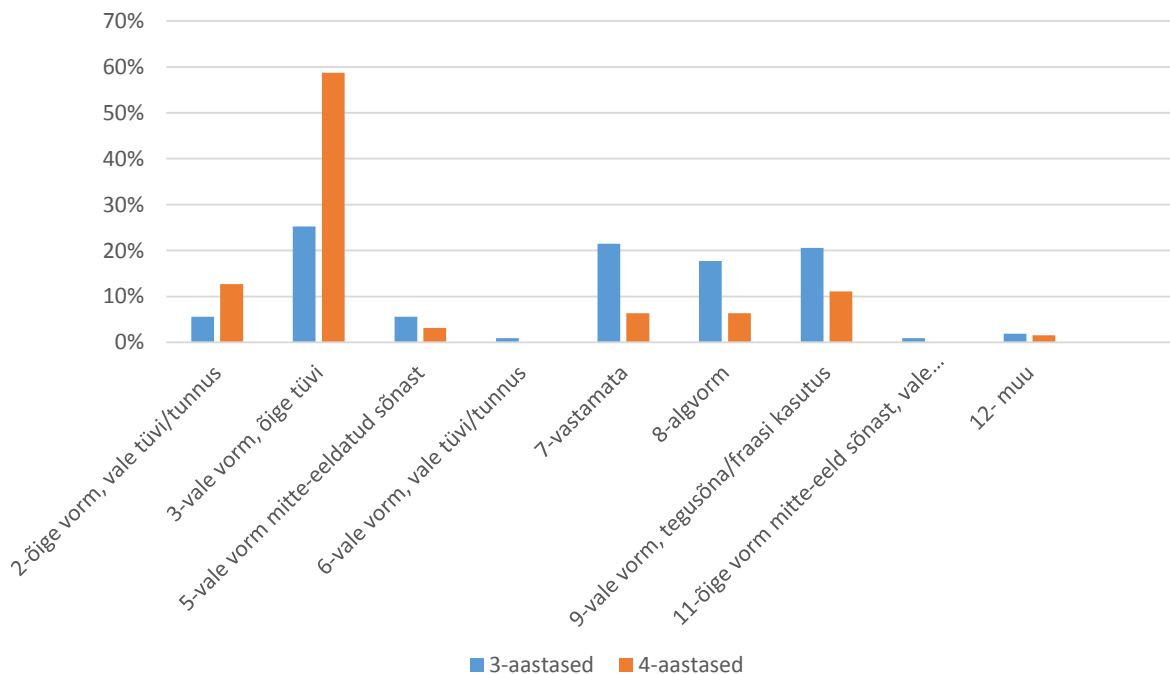
Joonis 4. Seestütleva käände veatüüpide osakaal vigade koguhulgast.

4-aastaste laste seas esines ainult ühte veatüüpi – moodustati sõna õige tüvega, kuid vales vormis (*karul* pro *karust*, *jänest* pro *jänkust/jänese*), kusjuures osastavat käänat kasutati seestütleva käände asemel ainult ühel korral. Kõigil teistel puhkudel kasutati alalütlevat käänat, seda kokku 9 korral 87-st. Andmeid lähemalt vaadates selgus, et alalütlevat käänat seestütleva käände asemel kasutasid ühed ja samad lapsed (3 last 87-st) kõigil võimalikel kordadel, neist v.a. üks laps, kes käänas õigesti ainult sõna *konn*.

3-aastaste laste seas esines vales vormis, kuid õige tüvega sõna moodustamist kolmel korral 93-st (*karule* pro *karust*, *jänkuga* pro *jänkust*, *Jutal* pro *Jutast*), kusjuures neist 2 viga tegi üks ja sama laps. Kahel korral jäeti vastamata ning viiel korral kasutati algvormi, mida esines kõigi antud käänat puudutavate sõnade puhul. Muid veatüüpe ei esinenud kummaski vanusegrupis.

Veatüübid koondtulemuste kaupa

Jooniselt 4 saab ülevaate 3-ja 4-aastaste laste poolt tehtud veatüüpidest arvestades kogu tehtud vigade arvu. Veatüüpide esinemissageduse % arvutati kõigi uuritud käändevormide kõigi valede vastuste koguarvust.

Joonis 4. 3-4-aastaste laste veatüübid koondtulemuste kaupa

Kokku oli võimalik 3-aastastel lastel vastata 620 korral (millest 3 tulemust ei saanud arvestada, sest lapse tähelepanu oli mujal, ta liikus ringi, seega arvesse läks 617 tulemust), millest valesti vastati 107 korral. 4-aastastel oli võimalik vastata 580 korral, millest valesti vastati 63 korral.

Tulemustest ilmneb, et nii 3-aastaste kui ka 4-aastaste laste puhul on enim esinevaks veatüübiks vale vormi moodustamine õige tüvega (3-aastaste puhul vastati valesti 27 korral vigade üldarvust, mis teeb 25,2%; 4-aastaste puhul 37 korral, mis teeb 58,7% koguvigadest). Teiste veatüüpide osakaalud koguvigadest jäid 4-aastaste laste puhul 0 ja 12,7% vahele. 3-aastaste hulgas esines kolme veatüüpi tunduvalt rohkem kui 4-aastaste hulgas: jäeti vastamata (21,5% koguvigadest), kasutati algvormi (17,7% koguvigadest) ning tegusõna/fraasi (20,6% koguvigadest).

Arutelu

Käesoleva töö eesmärgiks on kontrollida testülesannete sobivust seest-, alale-, alalt-, alal-, ilma- ja kaasaütleva käändevormide moodustusoskuse uurimiseks 3-4-aastastel eakohase kõnearenguga lastel.

Esimesele uurimisküsimusele vastuse saamiseks oli vaja välja selgitada, kas testitulemused eristavad 3-ja 4-aastaseid lapsi. Kõikide käänete koondtulemusi võrreldes ei ilmnenud statistiliselt olulist erinevust vanusegruppide vahel. Seega uuritud käänete puhul 3- ja 4-aastased lapsed kasutusoskusest ei eristu. Siiski, vaadates tulemusi eraldi käänete kaupa, ilmneb statistiliselt oluline erinevus vanusegruppide vahel ilmaütleva käände kasutamisel ($p = 0,048$). Teiste uuritud käänete puhul gruppidevahelist erinevust ei leitud.

Teise uurimisküsimuse puhul tuli välja selgitada edukamad ja vähem edukamad käändevormid. Kõige vähem vigu esines mõlema vanusegrupi peale alaleütleva käände moodustamisel. Tänapäeval kasutatakse kohakäändeid tihti hoopis adressaati või valdajat tähistades, nt *Mari rääkis Jürile. Mari kuulis seda Jürilt*. Nendel juhtudel pole kohakäänedel enam algse kohatähenduse tähistamisega seost (Erelt et al., 2007). Testis pididki lapsed alaleütleva käände moodustamise ülesannetes kasutama alaleütlevat käändevormi eelpool toodud tähenduses (andis *konnale, jänkule, karule*). Antud käändevormi edukat moodustusoskust 3-4-aastaste laste seas saab põhjendada Arguse (2008b) väitega, et varem omandatakse sisseütlev ja alaleütlev kääne, hiljem seest- ja alaltütlev kääne ja põhjuseks see, et kohakäändevormid nagu sisse- ja alaleütlev on lapse jaoks olulisemad kui lähtekohta näitavad vormid: lapse jaoks on olulisem see, et objekt/isik läheb kuhugi kui see, et ta tuleb kuskilt (välja). Kõige rohkem raskusi valmistas mõlemas vanusegrupis ilmaütleva käände moodustamine. Testitulemustest nähtub, et nii 3- kui ka 4-aastased lapsed kasutasid ilmaütleva käände moodustamisel vale vormi veatüübina kaasaütlevat käänet, mis on ilmaütleva käände vastandkääne. Karlepi (1998) sõnul siis, kui laps hakkab mõistma mingit tema jaoks uut kognitiivset kategooriat või suhet, puudub tal esialgu vastav keeleline väljendusvorm. Olemasolevaid vahendeid rakendatakse varem omandatud vormides. Igapäevases keelekeskkonnas ei kuule laps tõenäoliselt kuigi tihti ilmaütleva käände kasutamist ning sellega seoses on ka lapsepoolne mõistmine ning kasutusoskus puudulik. Lapsevanem eelistab oma kõnes kasutada pigem *millega* mida saab teha vs *milleta* mida ei saa teha. Sisendkeele tähtsust lapse kõne arengus kinnitab Arguse (2008b) väide, et kuigi päris tähtsusetuks ei saa vormimoodustuse omandamisel pidada ka isiksuseomadusi ja üldist suhtlusstiili, võib siiski väita, et eesti keele vormimoodustuse areng põhineb kõige enam sisendkeele sagedustel: lapsele suunatud kõnes kõige sagedasemad vormid, muuttüübid ja kategooriad omandatakse

varem kui teised. Kolmeaastaselt on Eesti laste vormimoodustussüsteemis olemas kõik need kategooriad ja vormid, mis esinevad lapsele suunatud kõnes, ebakindlust esineb vaid objekti käändevalikus ja tüvevahelduslike vormide moodustamises.

Kolmandaks uurimisküsimuseks oli, millised veatüübid esinevad 3-aastastel ja 4-aastastel lastel seest-, alale-, alalt-, alal-, ilma- ja kaasaütleva käände moodustamisel. Testitulemustest selgus, et et nii 3-aastaste kui ka 4-aastaste laste puhul on enim esinevaks veatüübiks vale vormi moodustamine õige tüvega (nt *kammiga* pro *kammita*, *konnal* pro *konnalt*). Enim esines antud veatüüpi ilmaütleva käände moodustamisel, kusjuures vale käändevormina kasutati palju kaasaütlevat käänat (*kammiga* pro *kammita*) ning seda mõlemas vanusegrupis suhteliselt võrdselt. Lisaks kasutati ilmaütleva käände asemel mõlemas vanusegrupis veel osastavat käänat (*redelit* pro *redelita*) ja seestütlevat käänat (*redelist* pro *redelita*). Seestütleva käände moodustamisel 4-aastaste laste seas oli vale vormi moodustamine õige tüvega ainus tehtud veatüüp - kasutati alalütlevat käänat, ühel korral ka osastavat käänat, samas kui 3-aastased kasutasid lisaks valele vormile ka palju algvormi ning jätsid vastamata. Käändevormide omandamisel on väga tähtis last ümbritsev igapäevane keelekeskkond, sest see mõjutab muutemorfoloogia omandamist mitmes aspektis - mõni vorm on suhtluseesmärkide täitmiseks olulisem kui teine, mistõttu omandatakse see varem (Argus 2008b). Algvormi kasutamist veatüübina esines 4-aastaste laste puhul enim alaltütleva käände moodustamisel, millele järgnes ilmaütlev kääne. 3-aastaste laste puhul kasutati algvormi kõige rohkem seestütleva ning samuti alaltütleva käände moodustamisel. Laps ei ole veel omandanud kõiki grammatilisi tunnuseid, osaliselt ka seepärast, et ta pole suuteline neid süntaktiliselt keerukates lausetes kasutama (Niiberg, Karu, Malva, Rajamäe, & Vaher, 2007). Alalütleva käände puhul oli algvormi kasutamine 3-aastaste seas ainus veatüüp, kusjuures 4-aastased ei teinud antud käände moodustamisel ühtegi viga.

Tegusõna/fraasi kasutati nii 3- kui ka 4-aastaste laste puhul kõige rohkem alaltütleva ja ilmaütleva käände moodustamisel ning see oli veatüübi vale vorm/õige tüvi järel teiseks enimkasutatavaks veatüübiks. Veatüüpide koondtulemuste jooniselt (joonis 4) tuleb esile veel suhteliselt sageda veatüübina vastamata jätmise, seda eriti 3-aastaste laste seas. Vaadates lähemalt antud veatüübi esinemist käänete kaupa, selgus, et kõige rohkem jäeti vastamata nii 3- kui ka 4-aastaste seas ilmaütleva käände puhul. Kuna ilmaütleva käändevormi moodustamine oli kõige raskem mõlemale vanusegrupile, siis võis vastamata jätmise olla tingitud oskamatuses moodustada vajalik käändevorm.

Käesolev töö on väljatöötatava kõnetesti I pilootuurimus seest-, alale-, alalt-, alal-, ilma- ja kaasaütleva käändevormide moodustusoskuse väljaselgitamiseks 3-4-aastastel eakohase

kõnearenguga lastel ning seega ei saa antud töö põhjal lõplikke järeldusi teha. Oma osa selles on ka väikesel valimigrupil: uuritavatest lastest 3-aastaseid oli 31, 4-aastaseid 29. Uurimise tulemustele võisid mõju avaldada veel erinevad läbiviijad ning tõenäoliselt ka laste jaoks uudne kogemus.

Tänuõnad

Täna lasteade juhatajaid, kes andsid nõusoleku uurimistöö läbiviimiseks ning samuti kõiki rühmaõpetajaid, kes olid abiks valimisse sobivate laste leidmisel. Suur tänu lapsevanematele, kes andsid nõusoleku lapse uurimiseks.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen ise koostanud käesoleva lõputöö ning toonud korrekselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

.....

allkiri ja kuupäev

Kasutatud kirjandus

- Argus, R. (2008a). *Eesti keele muutemorfoloogia omandamine*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Argus, R. (2008b). Kuidas eesti laps vormimoodustuse omandab. *Oma Keel nr 16*, 16-26.
- Ehala, M. (2001). *Eesti keele struktuur*. Tallinn: Künnimees.
- Erelt, M. (2006). *Lause õigekeelsus*. Bookmill.
- Erelt, M., Erelt, T., & Ross, K. (2007). *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, M., Kasik, R., Metslang, H., Rajandi, H., Ross, K., Saari, H., . . . Vare, S. (1995). *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti TA Eesti Keele Instituut.
- Hallap, M., & Padrik, M. (2008a). *Lapse kõne arendamine*. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hallap, M., Padrik, M., & Raudik, S. (2014). Käänevormide kasutamise oskus eakohase arenguga vene-eesti kakskeelsetel ning spetsiifilise kõnearengu puudega ükskeelsetel lastel . In *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat nr 10* (pp. 73-90). Tallinn: ERÜ.
- Hint, M. (2004). *Eesti keele foneetika ja morfoloogia*. Tallinn: Avita.
- K.Mihkla, Rannut, L., Riikoja, E., & Admann, A. (1974). *Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I*. Tallinn: Kirjastus "Valgus".
- Karlep, K. (1998). *Psühholingvistika ja emakeeleõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kivi, L., & Sarapuu, H. (2005). Keel ja kõne. In Kivi, L., Nugin, K., Palm, H., Pullerits, M., Saarits Ü., Sarapuu, H., Sikka, H., Timoštšuk, I., Torm, M., Ugaste, A., Vahter, E., Veispak, A., Veisson, M., Öun, T., *Laps ja lasteaed* (pp. 227-258). Tartu: AS Atlex.
- Niiberg, T., Karu, H., Malva, M., Rajamäe, R., & Vaher, E. (2007). *Kakskeelsuse karid elus ja mängus*. AS Atlex.
- Padrik, M., & Hallap, M. (2008b). Keel ja kõne: kuulamine ja kõnelemine, lugemine ja kirjutamine. rmt: E. Kikas, *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (lk 276-302). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tulviste, T. (2008). Kõne areng. In E. Kikas, *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (pp. 39-52). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Valgma, J. (1971). *Eesti keeleõpetuse reeglid*. Tallinn: Kirjastus "Valgus".

Lisa 1

Ülesannete metoodika

B. Tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördevormide kasutuse uurimine

Vahendid: tegevuspildid, kus tegelasteks jänku Juta ja jänes Juss;

väikesed toiduainete (porgand/porgandid, kirss/kirsid, jäätis/jäätised, õun/õunad, seen/seened, kumm/kommid, kapsas/kapsad) pildid;

näpunukud/mänguloomad (Juta, Juss, karu, konn);

esemed: lennuk, 3 punast klotsi, pliiats, karp

keskmise suurusega pall (mida lapsel hea püüda)

PILT JA UURIJA TEGEVUS	KEELEMATERJAL
<p>I HOMMIK</p> <p>Juss ja Juta on Sulle juba tuttavad jänesed. Jänkud ärkasid hommikul üles ja läksid vannituppa.</p>	
<p>1. PILT: JUSS JA JUTA PESEVAD: keskel kraanikauss.</p> <p>Ühel pool kraanikaussi on jänesetüdruk Juta, kes peseb hambaid, st ta käes on hambahari ja Juta hõõrub sellega kahte suurt valget hammast, mis paistavad suust; teisel pool kraanikaussi on nagi ja nagis rätik, mille külge jänkupoiss Juss käsi kuivatab, st rätik on nagis, mitte Jussi käes ja Juss kuivatab käsi selle külge!</p> <p>Vaata, mis Jutal käes on?</p> <p>Mida Juta teeb?</p> <p>Millega Juta hambaid peseb?</p> <p><i>Uurija imiteerib hammaste pesemist: Vaata, mida mina teen!</i></p> <p>Ütle konnale!</p> <p>Pese sina ka mängult hambaid (<i>näita, kuidas sina hambaid pesed</i>). Mida sa teed?</p> <p>ABI: kui laps ei tee, võtab uurija lapse käre ja teeb hammaste pesemise liigutusi</p> <p>Vaata, mis siin on!</p>	<p><i>Hambahari</i></p> <p>PESEB hambaid</p> <p><i>Harjaga, hambaharjaga</i></p> <p>PESED hambaid</p> <p>PESEN hambaid.</p> <p><i>Kraanikauss</i></p> <p><i>käterätik/rätik</i></p> <p>KUIVATAB</p> <p>Rätikuga/käterätikuga</p> <p>KUIVATAS käsi.</p>

<p>Vaata, mis Jussil käes on? Mida Juss teeb? Millega Juss käsi kuivatab? <i>Võtta pilt eest ära:</i> ütle konnale ka, mida Juss tegi. <i>Uuri ja imiteeri käte kuivatamist:</i> Vaata, mina ka kuivatan nüüd mängult käsi. Nüüd lõpetasin! Ütle konnale ka, mida ma tegin.</p>	<p>KUIVATASID</p>
<p>2. PILT: JUSS JA JUTA KAMMIVAD: pildil kaks jänest – poiss ja tüdruk- kel kummalgi käes kamm – võiks olla erinevat värvi-sinine ja punane. Ühel jänesel käsi kammiga tõusnud kõrvade vahele pea peale, teisel käsi kammiga liikumas pea suunas. Mis Jussil ja Jutal käes on? Mida jänkud sellel pildil teevad? Millega Juss pead kammib? <i>Võtta pilt eest ära:</i> ütle konnale ka, mida Juss ja Juta tegid. <i>Uuri ja imiteeri juuste kammimist:</i> Vaata, mida mina teen! Kammi sa ka! Mida sa teed? Mida me koos teeme? ABI: kui laps ei tee, võtab uuri ja lapse käe ja kammib lapse käega. Konn tahab ka kammida. Aga tal ei ole kammi. Ta ei saa kammida ilma... (ABI: osutada pildil kammile; ILMA MILLETA?)</p>	<p>Kamm KAMMIVAD Kammiga KAMMISID KAMMIN KAMMIME kammita</p>
<p>II Päev Juta ja Juss lähevad õue.</p>	
<p>3. PILT: JUSS RONIB. (pilt, kus Juss ronib redelit mööda puu otsa. Juss on juba redeli alumisel pulgal, käed/käpad erineval kõrgusel redelipulkadel ja Jussil üks jalg/käpp on alumisel pulgal, teine teisel või õhus, liikumas järgmise pulga poole. Jussil on seljas riided: pluus/särk, püksid, kingad). Juss läks õue. Vaata, mis Jussil seljas on? Mis see/need on?</p>	<p>Pluus, püksid, kingad/tossud RONIB</p>

<p>(ABI: osutab pildil vastavale riietuseemele, küsib uuesti: mis see/need on?)</p> <p>Vaata pilti, mida Juss siin teeb?</p> <p>Mina tahan ka ronida. Hakkangi ronima. <i>Uurija imiteerib ronimist.</i> Teeme koos/kahekesi. (roni sina ka!). Mida me nüüd teeme?</p> <p>Nüüd ma väsisin ära. Lõpetame! Mida ma tegin?</p> <p>Aga mida sina tegid?</p> <p>Konnake tahab ka ronida puu otsa. Aga tal ei ole redelit. Konn ei saa ronida ilma... (ABI: osutada pildil redelile, ILMA MILLETA?)</p>	<p>RONIME</p> <p>RONISID</p> <p>RONISIN</p> <p>redelita</p>
<p>4. PILT: JUTA KORJAB SEENI: Pilt: Juta seisab korv käes.</p> <p>Pildil on üks pruun seen, mille peal on liblikas + väiksed seente aplikatsioonid (eraldi pildikesed, mida saab taustapildile kinnitada): 3 kollast seent, 2 punast seent</p> <p>Vaata, siin on Juta. Vaata, mis Jutal käes on?</p> <p>Vaata, mis siin kasvavad!</p> <p>Mis värvi on need seened (<i>osutada kollastele ja siis punastele</i>)</p> <p>Mitu kollast seent on?</p> <p>Abi: osutada seentele; loe kokku, mitu on!</p> <p>Mitu punast seent on?</p> <p>OI, vaata, kes siia lendas (<i>osutada pruunile seenele</i>)!</p> <p>Oi, kui palju seeni siin on! Mis sa arvad, mida Juta tahab teha?</p> <p>Abi: Kui laps ütleb <i>võtta</i>, siis korrata eeldatud sõna: jah, seeni korjata.</p> <p>Mina ka korjan seeni (<i>võtan pildilt seente aplikatsioone</i>). Ütle konnale, mida ma teen!</p> <p>Aita sina ka Jutat! Korja ka seeni! (<i>laps võtab pildilt ülejäänud seente aplikatsioonid</i>) Mida sa teed?</p> <p>Nüüd on kõik seened korjatud. Mida me koos tegime?</p>	<p>Korv</p> <p>Seened</p> <p>Kollased/punased</p> <p>Kolm</p> <p>kaks</p> <p>liblikas</p> <p>Seeni KORJATA</p> <p>KORJAD</p> <p>KORJAN</p> <p>KORJASIME</p>
<p>Mängime meie vahepeal palli. (<i>natuke mängida lapsega palli, visata palli lapsele ja püüda</i>).</p>	

<p>Mida mina nüüd teen? (<i>hoida palli käes, nagu hakkaks viskama</i>)</p> <p>Mida sa teed? (Abi: Mina viskan sulle palli. Ütle, mida sina teed palliga! → Püüa! Mida sa teed?)</p> <p>Nüüd viska mulle pall! Mida sa tegid?</p> <p>Ja mida mina tegin palliga?</p>	<p>VISKAD PÜÜAN VISKASIN PÜÜDSID</p>
<p>Nüüd hakkavad Juss ja Juta midagi vahvat tegema.</p> <p>NÄPUNUKUD: <i>Urija imiteerib mõlema jänesega hüppamist.</i></p> <p>Mida Juss ja Juta teevad?</p> <p>Jussi NUKK lõpetab hüppamise. Ütle konnale ka, mida Juss tegi?</p> <p>Mina tahan ka! Vaata, mida ma nüüd teen! <i>Urija imiteerib hüppamist.</i></p> <p>Hüppa nüüd sina ka! Teeme koos! Mida me teeme? (<i>võib lapsel käest kinni võtta</i>)</p> <p>Ütle ka konnale, mida me koos tegime.</p>	<p>HÜPPAVAD HÜPPAS HÜPPAD HÜPPAME HÜPPASIME</p>
<p>Oi vaata, kes veel siia tuli! (<i>uurija lisab karu</i>). Nüüd hakkavad sõbrad koos mängima. Juss jagab asju (<i>Jussi juures on kast, kus on sees lennuk, 3 klotsi, pliiats, seene aplikatsioon</i>). (<i>Urija imiteerib andmist, asetab nt lennuki ühe looma ette ja ütleb „Palun“</i>)</p> <p>Kellele andis Juss mänguasja? (<i>Sama tegevus ka pliiatsi ja seenega</i>.) Juss andis mänguasja...</p> <p>(Abi: kellele? Kui laps vastab valesti, siis ütleb uurija sõna lauses õigesti nt Juss andis asja <u>konnale</u>. Teiste sõnade puhul on abiks vaid küsisõna)</p> <p>Vaata, mille Juta sai? Mille konn sai? Mille karu sai? (<i>osutada esemetele</i>)</p> <p>Oi, Jussil ei olegi midagi. Anname talle ka mänguasju (kastis kolm klotsi)</p> <p>Vaata, mille konn Jussile annab! (<i>uurija imiteerib tegevust ja ütleb „Palun“</i>)</p> <p>Kellelt sai Juss klotsi? Juss sai klotsi ... (<i>osutada konnale</i>)</p>	<p>Karu Karule Konnale, Jutale/jänkule Lennuki, seene, pliiatsi klotsi konnalt, karult, Jutalt</p>

<p>(Abi: kellelt? Kui laps vastab valesti, siis ütleb uurija sõna lauses õigesti nt Juss sai klotsi <u>konnalt</u>. Teiste sõnade puhul abiks küsisõna)</p> <p>Karu annab ka Jussile klotsi. Kellelt sai Juss klotsi...? (<i>osutab</i>) Juta ka andis klotsi. Kellelt sai Juss klotsi... (<i>osutab</i>)? Vaatame, mis asjad loomadelle nüüd on? Kellel on pliiats? (<i>uurija osutab loomale</i>). Kellel on lennuk/seen.</p> <p>(Abi: Kui laps vastab valesti, siis ütleb uurija sõna õigesti nt <u>konnal</u> on lennuk. Teiste sõnade puhul abi enam ei anta)</p>	<p>Konnal, karul, Jutal/jänkul</p>
<p>Nüüd hakkavad sõbrad jooksuma. (<i>panna konn, karu ja jänes Juta üksteise järele vahedega seisma, Jussiga joosta kõigepealt mööda konnast, siis...</i>) Juss on väga kiire. Vaata, kellest ta mööda jookseb! (<i>uurija imiteerib loomadega tegevust</i>). Juss jookseb mööda ...</p> <p>(Abi: kellest? Kui laps vastab valesti, siis ütleb uurija esimese sõnavormi lauses õigesti, nt Juss jooksis mööda <u>konnast</u>. Teiste sõnade puhul abiks vaid küsisõna)</p>	<p>Konnast, karust, Jutast/jänkust</p>
<p>5. PILT: JUTA KIIGUB, JUSS ON KUKKUNUD KIIGELT:</p> <p>pildil kaks kiiku, ühel istub Juta, teine kiik on tühi, kiige ees on maha kukkunud Juss-selili maas, jalad õhus ja kurb nägu peas, SUUR pisar silmas</p> <p>Vaata, mida Juta teeb! Vaata, mis Jussiga juhtus! Oi, Juss sai haiget. Vaata Jussi nägu! Juss ei ole enam rõõmus, Juss on (ABI: MISSUGUNE?)</p>	<p>KIIGUB KUKKUS kurb</p>
<p>6. PILT: JUSS JA JUTA UJUVAD: tiik, Juta ujub vees, tal on ümber ujumisrõngas; Juss hakkab vette minema- seisab madalas vees; nägu RÕÕMUS. Tiigis ujuvad veel part ja konn).</p> <p>Jänkudel hakkas palav. Nad läksid tiigi äärde. Vaata, mida Juta teeb?</p>	<p>UJUB Rõõmus</p>

<p>Vaata Jussi nägu! Juss ei ole enam kurb. Juss on (ABI: MISSUGUNE?)</p> <p>Juss tahab ka (ABI: Mida Juss tahab teha?)</p> <p>Juss ei oska veel ujuda. Jussil ei ole rõngast. Juss ei saa ujuda ilma... (<i>osuta Juta rõngale</i>) (ABI: ILMA MILLETA?)</p> <p>Vaata, kes vees veel on!</p> <p>Juta ujub koos.... (ABI: kellega? Osutada pardile, konnale)</p> <p><i>Võtta pilt eest ära:</i> Mida part ja konn tegid vees?</p> <p>Mina hakkam ka ujuma (<i>Uuri ja imuteerib ujumisliigutusi</i>). Uju sina ka! Küll on tore! Oeh, enam ei jõua. Mida ma tegin?</p> <p>Aga mida sina tegid?</p>	<p>UJUDA</p> <p>Rõngata</p> <p>Konn, part</p> <p>Pardiga, konnaga</p> <p>UJUSID</p> <p>UJUSID</p> <p>UJUSIN</p>
<p>III Õhtu</p> <p>Kätte jõudis õhtu. Juss ja Juta läksid ära tuppa.</p>	
<p>7. PILT : JUSS JA JUTA SÖÖVAD: pildil keskel horisontaalselt ristkülikukujuline laud, mille ühes otsas –nt pildil vasakul Juta, ja teises otsas Juss. Jänesed istuvad laua ääres toolidel. Kummagi ees on taldrik ja tass. Ühel jänesel on taldriku kõrval lusikas, teisel kahvel ja nuga. Laud peab olema nii suur, et sinna saab asetada väikseid pilte (5X5 CM) söödavate asjadega</p> <p>Vaata, mis see on (<i>uuri ja osutab lauale ja siis toolile</i>).</p> <p>Vaata, mis on laual!</p> <p>Nüüd on jänkudel kõht tühi. Mis sa arvad, mida nad tahavad nüüd teha?</p> <p>Vaata, mida Juta tahab süüa! (<i>vaadatakse pilte, kus peal üks toiduaine</i>). Juta tahab süüa ... (mida?)</p> <p>(Abi: kui laps ei tea toiduaine nimetust, siis öeldakse see ette nt see on kapsas. Juta tahab süüa ... (mida?))</p> <p>Jussil on kõht väga tühi. Tema tahab palju süüa. Juss sööb palju.. (mida?)</p> <p><i>Pilt võetakse ära:</i> Räägi konnale ka, mida Juss tegi?</p>	<p>laud, tool</p> <p>Taldrik, tass/tops, lusikas, kahvel, nuga</p> <p>SÜÜA</p> <p>Porgandit, kirssi, jäätist, õuna, seent, kommi, kapsast</p> <p>Porgandeid, kirsse, õunu, kapsaid, seeni, jäätiseid, komme</p> <p>SÕI</p> <p>SÕIME</p>

<p>Mul läks ka kõht tühjaks. Sööme meie ka! (<i>Uurija võtab jänkude laualt väikseid toidupilte ja viib suu juurde, imiteerib söömisiigutusi, närib, matsutab</i>) Nüüd sai kõht täis. Konnake tahab ka teada, mida me tegime?</p>	
<p>8. PILT: JUSS JA JUTA LOEVAD: pildil istu Juss toolil ja loeb raamatut; Juta loeb voodis, pooleldi teki all, pea all padi. Vaata, mis see on? (<i>uurija osutab voodile</i>). Mis Jutal pea all on? Mis see on? (<i>osutab tekile</i>).</p> <p>Jänkud ei taha veel magama minna. Vaata, mida nad teevad!</p> <p>Abi: kui laps ütleb <i>vaatavad</i> vm, siis uurija ütleb õigesti: <i>jänkud loevad raamatut</i>.</p> <p><i>Pilt võetakse lapse eest ära:</i> Konnake tahab ka teada, mida jänkud tegid.</p>	<p>Voodi, padi, tekk</p> <p>LOEVAD</p> <p>LUGESID</p>
<p>LÕPETUS</p> <p>Juss ja Juta on nüüd väga väsinud. Mis sa arvad, mida nad nüüd teevad.</p> <p>Jänkud lähevad magama. Ütleme neile: head ööd!</p>	

Lisa 2

Kodeerimisjuhend

**AINSUSE KAASA-, ILMA-, ALAL-, ALALE-, ALALT, SEESTÜTLEVA KÄÄNDE
LÕPUVARIANTIDE KASUTAMINE**

Kaasütlev ja ilmaütlev kääne

Käändevorm vahendi tähistamiseks (millega?)

Käändevorm koosolemise tähistamiseks (kellega?)

Käändevorm eseme puudumise tähistamiseks (milleta?)

Alaleütlev, alalütlev, alaltütlev, seestütlev kääne

Käändevormi kasutamine kellelegi kuulumise tähistamiseks (kellel?)

Käändevorm kellele midagi andmise tähistamiseks (kellele?)

Käändevorm kellelt midagi saamise tähistamiseks (kellelt?)

Käändevorm kellest olendi tähistamiseks (kellest?)

1 – õige vorm (sh mitmuse tunnus *käterätikutega* pro *käterätikuga*)

2 – õige vorm, vale tüvi/tunnus (*hari*ga, pro *harjaga*, *rõngasta* pro *rõngata*, *redelitega* pro *redelita*)

3 – vale (mitte-eeldatud) vorm, õige tüvi (nt *rõngaga* pro *rõngata*)

4 – õige vorm mitte-eeldatud sõnast (*lapiga* pro *rätikuga*)

5 – vale vorm mitte eeldatud sõnast (*juukseid* pro *kammiga*) ?

6 – vale vorm, vale tüvi/tunnus (*kammitega* pro *kammita*)

7 – vastamata

8 – algvorm (*hambahari* pro *hambaharjaga*)

9 – vale vorm, tegusõna/fraasi kasutus nimisõnavormi asemel (*käsi kuivatab* pro *käterätikuga*, *ostame kammi*, *kammin* pro *kammiga*, *karu andis* pro *karult*)

10 – õige vorm kaassõna abil (*karu käest* pro *karult*)

11 – õige vorm mitte eeldatud sõnast, vale tüvi/tunnus (*hambadega* pro *hambaharjaga*)

12 – muu (*seda* pro *redelita*, *ei saa* pro *redelita*)

1 + 4 + 10 = õige

Lisa 3

Käänete moodustusoskus sõnade kaupa kogutulemustest

Kaasaütlev kääne

3-aastased					
	(hamba)harjaga	(käte)rätikuga	kammiga	pardiga	konnaga
õige	74%	90%	87%	97%	97%
vale	26%	10%	13%	3%	3%
M	0,74	0,90	0,87	0,97	0,97
SD	0,44	0,30	0,34	0,18	0,18
4-aastased					
	(hamba)harjaga	(käte)rätikuga	kammiga	pardiga	konnaga
õige	90%	100%	100%	97%	97%
vale	10%	0%	0%	3%	3%
M	0,90	1	1	0,97	0,97
SD	0,31	0	0	0,19	0,19

Ilmaütlev kääne

3-aastased				
	kammita	redelita	rõngata	
õige	42%	42%	35%	
vale	58%	58%	65%	
M	0,42	0,42	0,35	
SD	0,50	0,50	0,49	
4-aastased				
	kammita	redelita	rõngata	
õige	62%	69%	48%	
vale	38%	31%	52%	
M	0,62	0,69	0,48	
SD	0,49	0,47	0,51	

Alaleütlev kääne

3-aastased			
	karule	konnale	Jutale/jänkule
õige	97%	100%	97%
vale	3%	0%	3%
M	0,97	1	0,97
SD	0,18	0	0,18
4-aastased			
	konnale	karule	Jänkule/Jutale
õige	100%	100%	100%
vale	0%	0%	0%
M	1	1	1
SD	0	0	0

Alaltütlev kääne

3-aastased			
	konnalt	karult	Jänkult/Jutalt
õige	77%	77%	77%
vale	23%	23%	23%
M	0,55	0,53	0,53
SD	0,31	0,38	0,36
4-aastased			
	konnalt	karult	Jänkult/Jutalt
õige	79%	90%	83%
vale	21%	10%	17%
M	0,51	0,51	0,50
SD	0,35	0,38	0,35

Alalütlev kääne

3-aastased			
	konnalt	karul	Jutal/jänkul
õige	93%	97%	100%
vale	7%	3%	0%
M	0,51	0,50	0,50
SD	0,36	0,39	0,36
4-aastased			
	konnalt	karul	Jutal/jänkul
õige	100%	100%	100%
vale	0%	0%	0%
M	1	1	1
SD	0	0	0

Seestütlev kääne

3-aastased			
	konnast	karust	Jutast/jänkust
õige	94%	90%	84%
vale	6%	10%	16,00%
M	0,51	0,51	0,51
SD	0,35	0,37	0,37
4-aastased			
	konnast	karust	Jutast/jänkust
õige	93%	90%	86%
	7%	10%	14%
M	0,47	0,48	0,47
SD	0,34	0,36	0,36

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Jana Kägu (sünnikuupäev : 17.04.1977)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Seest,- alale,- alalt,- alal,- ilma- ja kaasaütleva käändevormi moodustusoskus“, mille juhendaja on Signe Raudik,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 11.05.2016.